

'קולם של התלמידים'

במחקר שנערך במשך יותר משנה התקיימו סדנאות בשתיים-עשרה כיתות בעשרה בתי ספר, שהקיפו כשלוש מאות תלמידות ותלמידים. המחקר, ויום העיון שיתנהל בעקבותיו במכון מופ"ת (9.6.2015), מיועדים להביא לראשונה בפני קובעי מדיניות, מקבלי החלטות, אקדמאים, אנשי מקצוע, אמצעי תקשורת והציבור הרחב את 'קולם של התלמידים' – קול שלא נשמע בדרך כלל באופן צלול וברור, ולפיכך גם לא זוכה להתייחסות מתאימה. קול זה יעלה מסדנאות מעמיקות המתקיימות בבתי ספר שונים ברחבי הארץ, וכן מתהליך שבו התלמידות והתלמידים עצמם יגבשו ויציגו ביום העיון סוגיות מרכזיות המעסיקות אותם. הסוגיות הנדונות יתייחסו לאופן שבו התלמידים והתלמידות תופסים וחווים את בית הספר בכלל (הגדרת מטרות, אסוציאציות, מטפורות, תפיסה אידאלית), ואת בית הספר שלהם בפרט (מחשבות ורגשות, שינוי ושימור של מאפיינים מוגדרים).

עיקרי הממצאים

1. מטרות בית הספר:

להלכה:

- התלמידים מנו את המטרות הרשמיות השונות, ובכלל זה (לפי שכיחויות): "ללמוד"; "לחנך"; "להשכיל"; "לספק ידע, כלים ומיומנויות".
- לאחר מכן הופיעה הקטגוריה 'לספק מסגרת': "כדי לשחרר את ההורים"; "כדי להעסיק את התלמידים"; "כדי להעביר את הזמן"; "כדי שלא נתדרדר לדברים מסוכנים".
- רק אחרי כל הקטגוריות הללו הופיעה הקטגוריה "להכין לבגרות" (6% בלבד מכלל התשובות).
- תשובות כגון "הקניית ערכים"; "פיתוח חשיבה"; "הרחבת אופקים", הופיעו בשיעורים נמוכים ביותר.

הלכה למעשה:

- מעבר למניית המטרות הרשמיות, כאשר נשאלת השאלה "אילו מטרות מיושמות למעשה?", התמונה מתבררת כמורכבת יותר. להלן דוגמאות: "כל המטרות לא מיושמות"; "בית ספר משמש בעיקר כבית ספר – זאת המטרה, אבל היא לא ממש ממומשת"; "המציאו את בית הספר בשביל ללמוד, אבל בתכלס – פוגשים פה חברים"; "יש בית ספר כי יש חוק חינוך חובה"; "בית הספר בעיקר מכין אותנו לבגרויות, אבל גם בזה הוא לא תמיד מצליח".

2. הגדרת ה'ילדות':

- שני סוגי מאפיינים עיקריים, או אולי היעדרם, מיוחסים לילדות:

- (1) מאפיינים שעלולים 'להיעלם' מאוחר יותר בחיים (מאפיינים המזוהים במובהק עם ה'ילדות'): חדות ההתנסות, חברים למשחק, גילוי דברים חדשים, חופש, פנאי, שטויות, כיף, הנאה, שמחה, צחוק, תמימות, חוויות, וכד'.
- (2) מאפיינים שעשויים 'להירכש' מאוחר יותר בחיים (מאפיינים המזוהים במובהק עם ה'בגרות'): חובות, דאגות, אחריות, הכרת העולם, הבנה, אישיות מעוצבת, וכד'.
- משתנה המגשר בין שתי מערכות מאפיינים אלו הוא "זיכרונות / געגועים".

3. אסוציאציות:

- כאשר התלמידים נשאלו "כאשר אומרים 'בית ספר', על מה אתם חושבים?", התשובות בשכיחות הגבוהה ביותר היו: "חברים", "לימודים".
- התלמידים מסבירים ששתי הקטגוריות משלימות זו את זו, ומנוגדות רק לעתים רחוקות: "חברים מעוררים בך רצון ללמוד"; "בלי חברים אי אפשר להתמסר ללימודים". עם זאת: "צריך לפעמים להבדיל בין המעגלים".
- הקטגוריות השכיחות ביותר לאחריהן: "מבחנים / עבודות / ציונים"; "מורים"; "שיעורי בית".
- קטגוריות נוספות, המאפיינות את חיי בית הספר: "שעמום"; "עצבים"; "עייפות".
- שאלה באחת הכיתות: "כמה שעות אתם ישנים בלילה?": רוב התלמידים והתלמידות – 6 שעות ופחות; מיעוט – 7-8 שעות; כשליש משיבים שהם מגיעים לבית הספר "מתים מעייפות", ומתקשים להתרכז וללמוד.
- שאלה באחת הכיתות: "מי מוצא עצמו נרדם במהלך השיעורים?" – כשליש משיבים בחיוב; "בשיעורים משעממים כולם נרדמים".

השוואה לפינלנד: בשתי המדינות (ישראל ופינלנד), אסוציאציות חופשיות התייחסו בעיקר ל'בית הספר הרשמי' (מורים, תלמידים, למידה, ספרי לימוד, שיעורי בית). חברים הופיעו בשכיחות הגבוהה ביותר בישראל, ובשכיחות נמוכה בפינלנד. בשתי המדינות הופיעה התייחסות לבית הספר כ"משעמם". בשתי המדינות נמצאו מקרים מעטים בלבד שבהם הנאה או תחושות משמחות קושרו ללמידה בבית הספר.

4. מטפורות:

- "בית ספר הוא כמו..." – בשכיחות גבוהה ביותר: "בית כלא / בית סוהר / מוסד סגור". התלמידים: "יש מדורדרים, יש כאלה שלומדים ורוצים להשתחרר, ויש מורים שהם שוטרים או סוהרים"; "המורים מסתובבים עם מפתחות התאים"; "בשניהם אתה יושב וסובל"; "יש הפסקות קצרות, כדי להסתובב בחצר ולעשן סיגריה".
- לאחר מכן: "בית שני". התלמידים: "ככה המורות אומרות; אבל זה לא בית, זה בית ספר"; "מבלים כאן חלק גדול מהיום"; "רוב האנשים שאנחנו מכירים ואנחנו אוהבים נמצאים פה"; "המוךה היא כמו אימא שלנו, תמיד צועקת עלינו".
- קטגוריות נוספות: "מסגרת"; "מפעל ייצור / בית חרושת / מכונה"; "בית משוגעים".

השוואה לפינלנד: התלמידים הפינים הזכירו בעיקר "מקום לימודים" (כקטגוריה ניטרלית). רוב האזכורים בשתי המדינות היו שליליים, והשוו לעתים קרובות את בית הספר למוסדות סגורים – כמו בתי סוהר.

5. בית הספר המושלם:

- בבית הספר המושלם יהיו, קודם כל, "מורים איכותיים / קשובים לתלמידים / מגלים יחס אישי / שוויוני".
- לאחר מכן, התלמידים רואים חשיבות מרכזית ב"חופש בחירה" – הן של "מקצועות / מגמות הלימוד", והן של "התכנים בכל מקצוע" – וכן ל"הוספת מקצועות העשרה" (ראו בהמשך).
- לאחר מכן הם מעוניינים ב"תחילת היום מאוחר יותר (09:00)"; ב"תכנית לימודים רלוונטית לחיים / הוראת מקצועות שימושיים / מעשיים" וב"ריבוי פעילויות חברתיות / פעילויות גיבוש / טיולים / סיורים".

6. מחשבות ורגשות לגבי בית הספר שבו התלמידים לומדים:

- רוב המשיבים מייחסים לבית הספר ביטויים חיוביים: "טוב"; "כיפי / מהנה / משמח / נחמד / נוח"; "אוהב"; "סבבה / אחלה / בסדר".
- ביטויים שליליים המיוחסים לבתי ספר ייחודיים: "מתנשא / פלצני / יומרני".
- ביטויים שליליים המיוחסים לבתי ספר מסוימים (בשיעורים קטנים יחסית): "מורים לא מתמודדים"; "לא כיפי / לא טוב / לא אוהב / רוצה לעזוב / מגעיל / מוזנח / חרא".
- בתי ספר מסוימים מעוררים ביטויים שליליים חריפים: "זה המיץ של הזבל"; זה בית ספר של שאריות"; "האנשים הכי נוראים מגיעים לבית הספר הזה"; "מפחיד להיות פה: אלימות, לא מטפלים בכלום".

השוואה לפינלנד: רוב התלמידים בשתי המדינות השיבו שהם מחבבים את בית הספר שלהם ונהנים לבלות בו [בניגוד ליחסם הקריר או השלילי לבית ספר בכלל]; אבל התשובות בדרך כלל לא היו נלהבות: "טוב", "בסדר", היו תשובה טיפוסיות.

7. נקודות לשיפור בבית הספר:

- הרוב המוחלט של התשובות התייחס ל"הפחתת העומס / הלחץ" (תיאום וויסות שעות הלימודים, המבחנים, העבודות והמטלות); "ניפוי מורים לא מתאימים / שינוי הגישה של מורים אחרים כלפי התלמידים".
- אחר כך, התלמידים דואגים ל"טיפול הסביבה / שיפור המבנה, הכיתות והתנאים בהן".
- רבים מעוניינים ב"קפיטריה / מזנון / מסעדה", וכן ב"חופש לבוש מוחלט / ביטול התלבושת האחידה".
- תלמידים רבים מבקשים שלא ללמוד ביום שישי.
- [יצוין כי יום חמישי בלילה הוא יום הבילוי העיקרי של תלמידים רבים (בכלל אלה, כאלה שאינם יוצאים בערב שבת. רבים מאלה מגיעים ביום שישי – אם בכלל – "מתים מעייפות". חלקם מציינים שאחרי לילה כזה, הנהיגה לבית הספר (באופניים חשמליים, באופנועים או במכוניות) מסוכנת ביותר.

בתי ספר שלא ביטלו את הלימודים ביום שישי נתלים בדרך כלל ב"אילוץ מערכת".

השוואה לפינלנד: התלמידים הפינים ביקשו להשיג יותר אוטונומיה; יותר יכולת להשפיע על תכנית הלימודים, על שיטות העבודה ועל חיי השגרה בבית הספר. מאפיין זה אינו בולט בקרב התלמידים הישראלים. כמה תלמידים פינים ציינו את השאיפה לרכוש חברים ולשפר את היחסים עם חברים לכיתה – שאיפה שאינה ניכרת בישראל. תלמידים פינים וישראלים הביעו רצון לשפר את המבנה הפיזי והחזות של בית הספר: בניין נאה, מדשאות ירוקות וכדומה.

8. נקודות לשימור בבית הספר:

- במקביל לנקודות לשיפור, תלמידים רבים מבקשים לשמר בבית הספר את "איכות המורים / היחס של המורים לתלמידים".
- בבתי ספר מסוימים, השאיפה היא לשמר את "מבנה / חזות בית הספר".
- תלמידים מעוניינים לשמר גם את "הפעילויות החברתיות / הטיולים / המסעות / הספורט".

9. רפורמות וניסויים:

- התלמידים התבטאו בחריפות נגד הרפורמות והניסויים שנעשו במערכת החינוך ובבתי הספר.
- לטענתם, "הרפורמות במערכת החינוך לא מאורגנות ולא מועילות; הן מבלבלות אותנו – זה מזעזע"; "השינויים התכופים גורמים לבלבול ולמבוכה"; "אנחנו הולכים לאיבוד".
- התלמידים מתמרמרים על כך שהרפורמות והניסויים מתבצעים בלי להתייעץ אתם: "לא שאלו את הילדים מה הם חושבים על הרפורמה הזאת"; "מעולם לא התבקשנו לתת משוב על שינויים כאלה".
- כתוצאה מכך, הם מתלוננים: "זה נראה כאילו עושים ניסויים בבעלי חיים"; "מה, אנחנו שפני ניסיונות?"; "שר חדש יגיע ויעשה רפורמה חדשה. זה לא הגיוני".
- התלמידים מבהירים: "אנחנו זקוקים יותר מכול ליציבות, לקביעות ולהמשכיות". הם מסיקים: "מערכת החינוך בכלל ובית הספר בפרט צריכים להיסגר על שיטה אחת"; "צריך לקבוע מדיניות, ולדבוק בה".

10. מקצועות לימוד:

- מתמטיקה ומדעים: בניגוד לעמדת שר החינוך, לא כל התלמידים תמימי דעים לגבי חשיבות למידת המתמטיקה במתכונת של 5 יחידות, ומעלים סימני שאלה לגבי השימושיות שלה. התלמידים מזהים מתמטיקה עם 'קושי', ורבים מבקשים ללמוד 3 או 4 יחידות בלי שהדבר ייחשב כפיחות ערך או יגביל את אפשרויות חייהם בעתיד.
- תרבות ישראל, תנ"ך: תלמידים רבים מחייבים את לימודי תרבות ישראל ותנ"ך; אולם רבים מבקשים גם חופש בחירה בתחומים אלה (למידת 3 יחידות, או אפשרות לוותר על שיעורים מסוימים כמו 'הרוח היהודית').
- היסטוריה: התלמידים נחלקים בין אלה המבקשים להתייחס הרבה יותר להקשר העולמי, לבין אלה המבקשים להתייחס להקשר היהודי-הישראלי בלבד. בכל מקרה, "כשמלמדים על מלחמת העולם השנייה מתייחסים לשואה היהודית בלבד; לא מלמדים דבר על מלחמת העולם הראשונה"; "לא לומדים כלל היסטוריה של לאומים אחרים, ולא לומדים על תרבויות ועל

דתות אחרות" (התלמידים משיבים כי "מעולם לא פתחו את הברית החדשה"; מעטים "פתחו את הקוראן" במסגרת מגמה מתאימה).

– לשון: תלמידים רבים רואים מקצוע זה כ"מיותר" ואפילו "הזוי". בכל מקרה, הוא נחשב (לצד המתמטיקה והאנגלית) ל'מקצוע קשה'. כללי הדקדוק והתחביר נתפסים כ"שטויות". התלמידים מתנגדים לתפיסת ה"תקניות" של השפה, המביאה להתאבנות ולהפחתת ערכה של השפה כמתחדשת וכחיה. הם מחייבים לימוד "עברית" (ולא "לשון"): "הבנת הנקרא", ו"הבעה בכתב ובעל פה".

– אקטואליה: תלמידים רבים מאוד מציינים שבבית ספרם לא מתקיימות מסגרות לדיון בנושאים אקטואליים; גם כאשר מתרחשים אירועים בעלי משמעות ישירה לנושאים חינוכיים והוראתיים העומדים על הפרק, בדרך כלל לא מתקיימים דיונים כאלה באורח שיטתי.

– מקצועות העשרה מבוקשים: מחול, דרמה, אמנות, מלאכת יד, מוזיקה, זמרה, תיאטרון, קולנוע, עיצוב, הגנה עצמית, יוגה, שחייה, אתלטיקה.

– מקצועות שימושיים מבוקשים: כלכלת בית, בישול ואפייה, כלכלה (עבודה ושכר), חינוך פיננסי (התנהלות בבנק, משכנתאות, מסים), מנהל עסקים, פוליטיקה, רפואה, פסיכולוגיה, גינון, מקצועות טכנולוגיים, הנדסה, תכנות, ארכיטקטורה, משפטים (חוזים), תפירה, ספרות, קוסמטיקה, נגרות, מסגרות, חשמל.

11. אינטגרציה – הומוגניות-הטרוגניות:

– חלק ניכר מן התלמידים בבתי ספר ברחבי הארץ אינו מעוניין באינטגרציה.
– בכל מקרה, ההעדפה הכללית היא בתי ספר, כיתות ושיעורים הומוגניים ולא הטרוגניים.
– התחושה המשתמעת של קבוצות אוכלוסייה מסוימות – מזרחים, רוסים – היא ששאיפת המערכת היא להשיג 'אסימילציה' ולא 'אינטגרציה'. תחושה זאת מעוררת התנגדות ודחייה כלפי ההגמוניה (מעמד הביניים ה'אשכנזי' או ה'ישראלי').

אחרית דבר:

כדי שהתלמידים יוכלו 'להשמיע את קולם', עליהם לעמוד בשני מבחני סף: (א) יכולת ביטוי סבירה בכתב ובעל-פה; (ב) כושר הפשטה.
מתוך המחקר, שביקש להביא את 'קולם של התלמידים' במערכת החינוך שלנו, התברר לי: (א) התלמידים בבתי ספר לא מעטים ברחבי הארץ אינם עומדים במבחני סף אלה; (ב) ברוב בתי הספר קיימות כיתות בכל שכבה, שתלמידיה אינם עומדים במבחני סף אלה; (ג) תלמידים לא מעטים מבתי ספר כאלה אומרים ש"אין להם שום חלום" או שהם נעדרי כל "ציפייה מהחיים".
עולה השאלה: מה משמעותה של תופעה רחבה זאת לגבי החברה הישראלית ולגבי הדמוקרטיה הישראלית?

עורך המחקר:

ד"ר עידן ירון

מרצה בכיר בסוציולוגיה במכללה האקדמית אשקלון

חוקר במכון מופ"ת

נייד : 050-5529604 ; מייל : dr.idanyaron@gmail.com